

О. В. Панькова,
кандидат соціологічних наук,
провідний науковий співробітник ІЕП НАН України,
старший науковий співробітник ІСПП НАПН України,
м. Київ

СТРУКТУРУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-СИМВОЛІЧНОГО ПРОСТІРУ УКРАЇНИ У ПЕРІОД РЕВОЛЮЦІЙНИХ ЗРУШЕНЬ І ВІЙСЬКОВОГО КОНФЛІКТУ (2013-2015 рр.)

(Дослідницька розвідка)

Україна і український народ на сьогодні переживають вкрай складний період свого життя – той історичний етап, коли зіткнулися в одній площині, в одному просторі і часі і прагнення народу до гідного життя через революційні зміни і консолідовану громадянську дію, зовнішня агресія і громадянська війна на Сході країни, ідеологічний розкол, жертви воєнного конфлікту і спалах небувалого патріотизму, милосердя, саможертви заради спасіння ближнього, заради збереження цілісності країни. Ми є свідками прориву у розвитку національної свідомості населення, коли бажання народу бути самодостатнім суб'єктом суспільних перетворень підкріплюється конкретними діями, вимагаючи народження оновленої ідеології, зміни складу українського політикуму на політиків нового типу.

Нагальною вимогою часу є звернення до арсеналу нетрадиційних ресурсів у ході політичного реформування, зміцнення традиційних устоїв державного регулювання соціально-політичних відносин, переформатування інструментальної ролі політичних інститутів, які відповідають за реалізацію інтегративної та телеологічної функцій політичної системи, впровадження відповідних інституційних інновацій. Тому саме в цей час як ніколи актуалізується визначна роль національної символіки як базової складової духовного, культурного, ідеологічного, політичного життя суспільства, як засобу інтеграції та мобілізації людських спільнот. Символи завжди використовувалися при необхідності продемонструвати силу єдності та згуртованості соціальної групи, спільноти, народу. У концентрованому вигляді вони репрезентують колективні уявлення та водночас вказують на іншу (сакральну) реальність. Тобто, символи не віддзеркалюють соціальну реальність, але стають самою реальністю для спільноти. Так, в основу формування, фіксації та відтворення нації та держави завжди закладено певну систему символічних форм та символідей, які через створення національного символічного простору і конкуренцію з символічними універсумами інших культур, держав та геополітичних утворень позначають ареал розповсюдження і рівень захищеності національного та державного суверенітету [1].

Проблеми загальнонаціональної консолідації та національної безпеки в контексті виявлення символічних засад соціальності, розглядають у своїх працях вітчизняні науковці різних галузей науки – передусім соціально-психологічної, політологічної, соціологічної, управлінської тощо спрямованості. Серед них слід відзначити роботи Е.Афоніна, О.Балакіревої, В.Васютинського, Є.Головахи, П.Горноста, О.Донченко, О.Злобіної, О.Куценко, І.Кононова, А.Колодія, М.Козловець, Л.Нагорної, Н.Паніної, С.Римаренко, М.Розумного, А.Ручки, О.Стегнія, О.Суший, Т.Титаренко, В.Татенка, О.Толкачова, М.Шульги та ін. Її осмислення спонукає до більш поглибленого аналізу систем цінностей, норм, установок, що є чинниками соціальної активності суспільства та його соціальних груп. Серед праць західних авторів відзначимо дослідження Р.Інглхарта, Л.Харрісона, С.Хантінгтона, Г.Хофстеде, Ш.Шварца та ін. Значний масив даних міжнародних моніторингових проектів, зокрема, European Social Survey (ESS), World та European Value Survey надає ґрунтовний матеріал для порівняння національних структур цінностей та їх динаміки.

Система символів є сама по собі системою кодування уявлень групи про себе, про оточуючий світ і “раціональну”, безпечну поведінку, яка здатна гарантувати сталість соціуму, забезпечувати суспільну безпеку. Національні символи демонструють не тільки зміст національної психіки, риси характеру нації, але установки та очікування індивідів, які складають націю. З часом такі символи можуть стати естетичними цінностями або політичними інструментами, але під час формування вони відбивають архетипічні уявлення в соціально-культурних утвореннях, картину будови світу і порядок дій, який спрямований на збереження сталих відносин між елементами світобудови [2].

Символ постає як образ-код – структурний елемент прототипу (бажаного образу майбутнього). У ньому нагромаджується та зберігається інформація, яка є значимою для соціуму як на період сьогодення, так на майбутнє. Символи цементують елементи, змісти, сенси будь-якої соціально-політичної системи. Історичні події кінця 2013-2015 рр. насичили

новим змістом і доленосними змінами життя громадян України, її регіонів, усієї держави. Це стало фіксуватися в національно-символічному просторі. Наша розвідка дозволила зібрати основні новітні символи України, які з'явилися внаслідок стрімкого розгортання подій в країні, що змінили її історію, її долю і долю мільйонів людей. Сприйняття і прихильність загальним політичним символам є необхідною передумовою утворення національної держави, консолідованої політичної нації. І символізація суспільно-політичного простору відіграє в цих процесах провідну роль, вона і визначає, і впливає, і закарбовує в свідомості громадян смисложиттєві орієнтири, змісти і сенси життя, без яких консолідація і солідарність нації – неможлива.

Через символічний характер відображення долається відносність зовнішнього і внутрішнього. Зовнішні стимули і внутрішні імпульси виявляються й поєднуються в символічному вираженні, зовнішнє і

внутрішнє, безпосереднє та опосередковане заводяться в спільну знаково-символічну систему в межах індивідуального символічного простору.

Такий символічний характер притаманний і владно-підвладним дискурсам індивідуально-особистісного та міжособового буття. Суб'єкт, по-перше, символічно відображає стосунки домінування-підпорядкування, у які потрапляє в процесі інтерсуб'єктної взаємодії, а по-друге, сам узалежнюється від набуваної знаково-символічної системи [3].

Пошукові системи Яндекс, Гугл надали десятки і сотні тисяч візуальних зображень, фотоматеріалів, картинок, що транслюються в медіа-просторі, розпізнаються і фіксуються в свідомості населення і громадян країни як суспільно-політичні символи, що зафіксували події, що змінили історію України, долю її громадян. Основними візуальними символами періоду 2013-2015 рр. стали

Символ революційних подій, що відбувалися в м. Києві з 21 листопада 2013 р. до 22 лютого 2014 р.

Символіка ЄвроМайдану

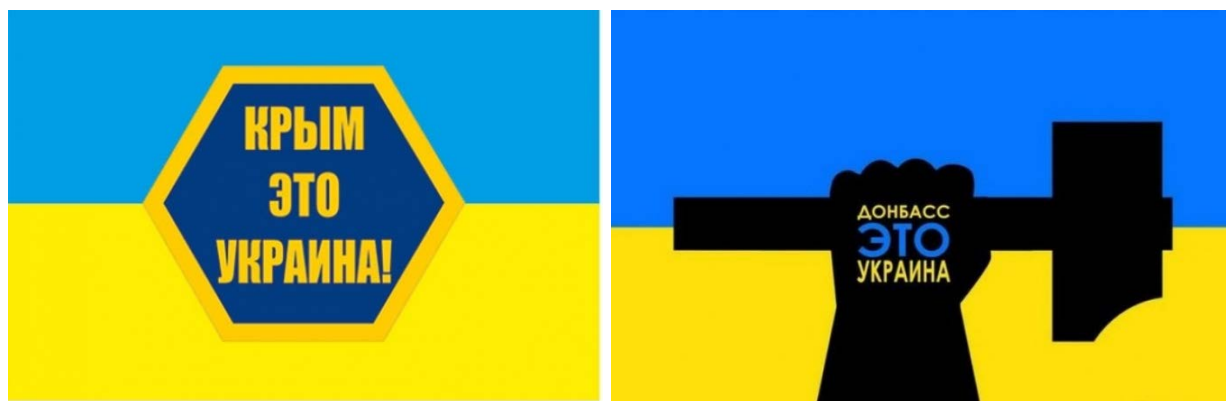
Символізація позиції тих громадян, які не підтримали Майдан (АНТИМАЙДАН)

Символи вшанування пам'яті загиблих, що взяли участь в акціях протесту на Майдані Незалежності у грудні 2013 — лютому 2014 року

Символізація самоідентифікації громадян з Україною «Я – це Україна»

Символізація єдності громадян і територіальної цілісності України

Країна у вогні війни

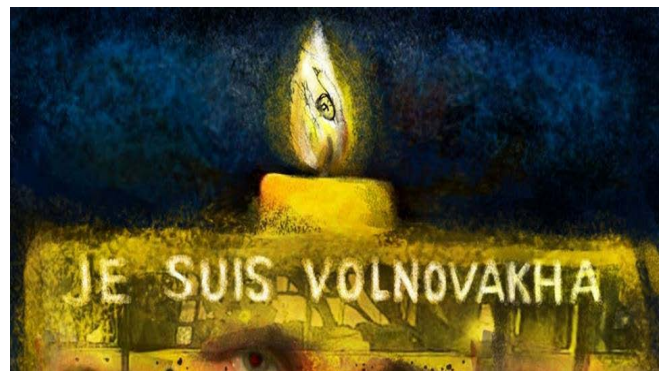

Символізація простору підтримки захисників Вітчизни

Діти Донбасу у вогні війни

Переселенці з Донбасу Символізація боротьби проти тероризму

Символи волонтерського руху в Україні

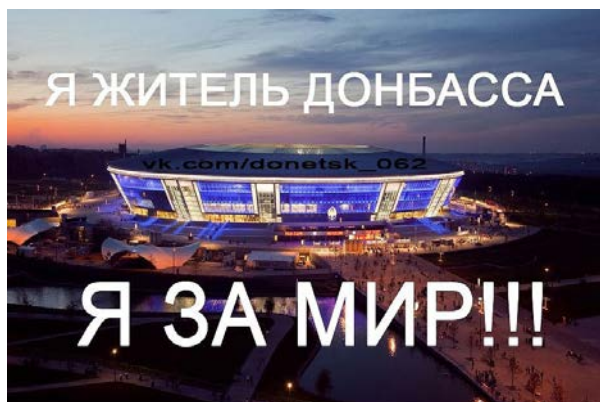

21.09.14 в Москве вышли против путинской агрессии в Украине

Проти війни в Україні!

За мир!

За мир на Донбасі і в Україні, 2014 – 2015 рр.

Отже, представлена нами підбірка показує, що вирій подій, які відбулися в Україні з 2013 до 2015 рр. по-різному сприймаються громадянами країни і віддзеркалюються в національно-символічному просторі відповідними символами і знаками. Процес політичної символізації суспільного простору насичується новими змістами через використання природних, архетипних символів, що відповідають за збереження стрижня суспільства, яке створює політичну структуру (в нашому випадку це – державна символіка).

Насиченість, актуалізація національної символіки в свідомості громадян країни за мирних стабільних часів і за часів докорінних змін, революцій, воєнного конфлікту – відрізняються. В період революцій, зовнішньої агресії національна символіка на-

була для українців визначного змісту, стала тим смисловим атрибутом, який втілює суспільно-політичну, громадянську позицію людини, втілює її віру, прагнення на краще майбутнє України. Протягом 2013-2015 рр. відбулося значне звуження національно-символічного простору, його зконцентрованість на національній державній символіці – де провідна роль – за Державними Прапором і Гербом України. На фоні масового зростання ролі української вишиванки як символу України додаються нові смисли сприйнятті Майдану. Сам термін: «майдан» став вживатися в суспільно-політичному просторі України багатопланово:

1 – *Майдан Незалежності* (центральна площа м. Києва) – епіцентр революційних подій 2013-2014 рр. Назва «Майдан» замість колишньої площі

Жовтневої революції виникає з 1990 року завдяки безлічі мітингів за незалежність, зокрема «революції на граніті» у вересні 1990 року.

2 – *Євромайдан* – головна суспільно-політична подія 2013 року для більшості населення України. Українські студенти, молодь на Майдані Незалежності організували суспільно-політичні акції протесту під гаслом «Україна – це Європа» на захист своїх прав та свобод, на європейський вибір країни

3 – *Майдан* – всеукраїнське громадське об'єднання

4 – *Майдан* – символ часу, символ сакрального єднання, самоорганізації українців заради гідного життя тощо.

Якщо подивитися на представлену вище символіку періоду 2013-2014 рр., то чітко простежується стрижневий символ часу – стяг Державного Прапора України. Він присутній майже в кожній тематичній підбірці, втілюється в громадському житті країни як символ української громадянськості, як символічний атрибут свідомого вибору громадян: «Я – це Україна», єднаючи колективне підсвідоме і індивідуальне свідоме в самій людині. За останні роки Український прапор побував на Революції, на війні, став свідком перемог і поразок, він став індикатором «свій-чужий», під ним гинули українські захисники закінчується життя найкращих синів Батьківщини. Сьогодні Державний Прапор для українців – став більш, ніж символом.

Саме тому ми зробили невеличку розвідку «*Артефакти громадянськості в національно-символічному просторі України*», в якій виявлено визначну роль Державного Прапора України в процесах націотворення, формування громадянського суспільства і ставлення громадян країни до цього державного символу.

В Україні щорічно 23 серпня відзначається державне свято – День Державного Прапора. На загальнодержавному рівні свято встановлено Указом Президента України № 987/2004 «Про День Державного Прапора України» від 23.08.2004. [4]. Шанобливе

ставлення громадян різних регіонів України до державної символіки, зокрема до Державного прапора активізувалося після 2005 р. через створення українськими умільцями, окремими громадянами країни найбільших державних прапорів. В такий спосіб прагнули проявити свої патріотичні почуття, повагу, відданість рідній Батьківщині, передати нащадкам цю святість громадяни різних регіонів країни. Показовим виявився факт створення першого найбільшого прапора-гіганту України розміром в половину футбольного поля – 30x45 метрів (1350 м²), який був пошитий у м. Донецьку – вдовою донецького шахтаря, пенсіонеркою Марією Белятковою з ініціативи Союзу творчої молоді Донбасу. Т.зв. «Донецький» прапор важить більше 100 кг (інколи вивеленорстверджують, що майже 200, очевидно це залежить від вологості повітря та ін.). Це перший і єдиний прапор серед інших прапорів-велетнів, який естафетою передається від міста до міста України під різні акції. Він занесений в Книгу рекордів України і подавався до Книги рекордів Гіннеса [5]. Вперше цей Державний прапор розгорнули в Донецьку, 23 серпня 2007 року. Прапор як символ єдності нації здійснив «всеукраїнський тур» по всіх обласних центрах України, побував він в інших визначних місцях України – на Говерлі, під Крутами, в Хусті, в Стрию, під Берестечком та інших історичних місцях України.

Ще один артефакт виявлення патріотичних почуттів громадянами країни був зафіксований у серпні 2010 р. в Тернополі, де на честь Дня Державного Прапора України та з нагоди відзначення Дня незалежності України була проведена акція «Ровесник Незалежності». На цій акції було розгорнуто найдовший прапор України довжиною в 9,5 км та шириною 0,75 м. До акції було залучено 2010 учасників-ровесників Незалежності України, тобто 12% відсотків від усіх, хто народився в 1991 році в Тернопільській області, а це – 16 498 осіб. Рекорд було занесено до Книги рекордів України [6].

Державний прапор України Україна – це Європа
(прапор-гігант)

За часів Революції Гідності та воєнного конфлікту на Сході країни 2014-2015 років Державний

Прапор став символом боротьби за справжню свободу та незалежність, за право вільно і гідно жити

на рідній землі, за право будувати демократичне, європейське суспільство, за право на мир.

Офіційно визнаним артефактом став випуск пам'ятних монет на честь історичних подій, що відбулися у 2013-2014 р. в Україні. 18 лютого 2015 Національний банк України (НБУ) випустив пам'ятні монети на честь історичних подій, що відбулися у

2013-2014 р. в столиці України – м. Києві і змінили долю українського народу.

Державний флаг України став провідним компонентом в композиційній структурі кожної з пам'ятних монет-символів – і монети «Євромайдан», і монети «Небесна сотня», і монети «Революція гідності» (рис. 1).

Монета Монета Монета
«Євромайдан» «Небесна сотня» «Революція гідності»

Рис. 1. Монети України серії "Героям Майдану" (2014-2015 рр.)

Монета "Євромайдан" присвячена подіям, які відбулися в Україні з листопада 2013 р. по лютий 2014 р. (прагнення українського народу обрати курс на розбудову європейської держави).

На аверсі монети, вгорі на рельєфному тлі, стилізованому під стяг, міститься зображення малого Державного герба України і напис «Україна». У лівій частині вказаний номінал – 5 гривень та позначений рік карбування – 2015. Внизу – логотип Монетного двору НБУ. У центрі розташований квадрат, грані якого освічені цитатою Статті 5. Конституції України: «НОСИЄМ СУВЕРЕНІТЕТУ І ЄДИНИМ ДЖЕРЕЛОМ ВЛАДИ В УКРАЇНІ Є НАРОД».

У центрі квадрата показаний фрагмент віча. На реверсі монети розміщена символічна композиція: на тлі прапора Європейського Союзу видно руку, що стиснута в кулак і тримає *Державний прапор України*. Зліва знаходиться вертикальний надпис – «Євромайдан».

Дизайнери – Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук; скульптори – Святослав Іваненко, Роман Чайковський.

Монета "Небесна сотня" присвячена пам'яті героїв, які стали символом гідності, кожен з яких зробив особистий подвиг, повставши проти насильства і несправедливості, віддавши найцінніше – своє життя – за нову відроджену Україну.

На аверсі монети на тлі бруківці вгорі вигравіювано напис Україна, під нею – зображення малого Державного герба України. На бруківці показані розкладені гвоздики, символізують пролиту кров. Нижче у два рядки викарбу-

вано напис – «Герої НЕ вмирають!». На дзеркальному тлі зліва в два рядки вертикально вказаний номінал – 5 гривень, рік карбування – 2015. Праворуч – логотип Монетного двору НБУ. На реверсі срібної монети зображена символічна композиція: внизу – свічки, полум'я від яких піднімається на тлі синьо-жовтого *Державного прапора України*. Це символ душ загиблих людей. Вгорі на дзеркальному тлі знаходиться стилізований напис – Небесна сотня.

Дизайнери – Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук, скульптори – Володимир Атаманчук, Анатолій Дем'яненко.

Монета "Революція гідності" присвячена революційним подіям, які відбулися в Україні на початку 2014 р. і ознаменували новий історичний етап розвитку української держави.

У центрі аверсу монети – дзвін. На його дзеркальному тлі напис – Україна, та зображений учасник революційних подій, що брав участь у силовому протистоянні зі старою владою під стягом *Державного Прапора України*. На рельєфному тлі монети (у вигляді полум'я) розміщено малий Державний герб України (праворуч), вказаний номінал – 5 ГРИВЕНЬ, рік карбування – 2015 та логотип Монетного двору НБУ (ліворуч). На реверсі монети зображена композиція у формі хреста: показаний один з фрагментів силового протистояння. Вгорі знаходиться стилізований напис – «Революція Гідності».

Дизайнери – Володимир Таран, Олександр Харук, Сергій Харук; скульптор – Святослав Іваненко.

На сьогодні Майдан Незалежності набуває зовсім іншого символічного змісту, ніж до подій 2013 р. він постав поряд с державною символікою, яка зараз є доміантою, смисловим ядром-кодом національно-символічного простору. Ми провели невеликий фото-екскурс в недалеке минуле, щоб переконалися у тому, що Майдан Незалежності дійсно став центральним символом в структурі національно-символічного простору сучасної України зараз. В структурі національно-символічного простору України за мирних часів, за результатами досліджень Інституту соціальної та політичної психології, Майдан Незалежності серед запропонованих національних символів, входив спочатку до периферійної її частини (2009 р.) – 15-та рейтингова позиція, потім перемістився на останні позиції основної – на 11-ту позицію (2012 р.). У 2012 р. – ще за мирних часів, п'ята частина населення країни (20,5%) визначила його як один з основних національних символів України. Проте події, що відбулися в Україні цей символ ставлять в центр національно-символічної структури. На нашу думку, зараз він стає смисловим ядром в уявленнях населення країну про державність[7].

Саме тут у 1990 році проходили акції протестів прогресивної української молоді. У 2004 під час По-

маранчевої революції на Майдані українці сказали "ні" фальсифікації виборів. І, зрештою, саме тут у 2013 році розпочалася Революція Гідності – чи не єдиний випадок в європейській історії, коли люди боролися і гинули за свої права під прапором ЄС. Наприкінці 2013 року, коли тодішнє керівництво держави відмовилося від підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, Майдан Незалежності та Хрещатик стали епіцентром мирного громадянського протесту, який отримав назву ЄвроМайдан та згодом охопив усю Україну. Своєю перемогою на ЄвроМайдан під час Революції Гідності українці повернули собі європейське майбутнє, – йдеться в повідомленні. 21 березня та 27 червня 2014 року в Брюсселі було підписано Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, що ознаменувало перехід до розбудови відносин на якісно нових принципах – політичної асоціації та економічної інтеграції, – повідомляє дипломатичне відомство [8]. Отже, на сьогодні Майдан Незалежності набуває зовсім іншого символічного змісту, його позиція в уявленнях громадян країни з 11-го у 2012 р. різко переміщується на перші позиції в загальній структурі символічного простору, на нашу думку, посідає в структурі смислового ядра символічного простору українців, що закріплюється в свідомості громадян країни.

Майдан Незалежності – епіцентр історичних подій кінця 2013 – початку 2014 р. 1. Євромайдан

Майдан Незалежності, листопад 2013 Символіка ЄвроМайдану.

Майдан Незалежності, грудень 2013

Майдан Незалежності, грудень 2013

Наш посил «Не ЗЛИЙ Майдан» має кілька сенсів. Він "не злий", тобто той, який не містить у собі злості, добрий. Інший сенс – ти сам «не злий» Майдан (не зрадь його ідеї). Таким посилем ми натякаємо всім – і владі, і опозиції, що вони мають рахуватися із прагненнями і бажаннями народу [9].

Майдан Незалежності, лютий 2014
Мітингуючі готують коктейлі Молотова на Майдані Незалежності

Майдан Незалежності, 20 лютого 2014

Майдан Незалежності, березень 2014

Майдан Незалежності, 2015 рік [10]

Отже, національний культурний (поліетнічний по своїй суті) простір структурується сукупністю різноманітних смислових та символічних форм відтворення культурних кодів. Вони уособлюються індивідуальною та колективною свідомістю, реальними практиками та потенційно можливими уявленнями, систематизують та акумулюють накопичуваний досвід людської життєдіяльності та формують характерний для історичного типу культури образ

людини та його місце у світі. Кодування символічного простору на сьогодні виразно проявляється у площині державної національної символіки, яскравих кольорах української вишиванки. Стяг жовто-блакитного українського прапора є ідентифікатором українських громадян.

Доля України багато в чому зараз залежить від готовності і здатності політичної еліти взяти на себе відповідальність за формування і реалізацію наці-

ональних проєктів, які мають бути спрямовані на відтворення власних ресурсів країни і її регіонів, стабілізацію соціально-економічної ситуації і консолідацію нації. Недоформованість національної ідентичності українців стало причиною тих страшних трагічних подій, які спіткали Україну, особливо її Східний регіон. Реалізувалися небезпеки сепаратизму та федералізму в їх найстрашнішому варіанті – війні одних проти інших в одній країні на фоні зовнішньої агресії з боку Росії.

Українська Держава має виробити цілеспрямовану державну політику щодо нейтралізації вищезазначених загроз. В основу такої політики має бути покладена Концепція формування політичних, економічних та соціокультурних механізмів і пріоритетів консолідації національної спільноти. Для консолідації суспільства та завершення формування української політичної нації, подолання регіональних розбіжностей буде потрібен не один десяток років. Але головне, щоб реалізація цього напрямку була чіткою, послідовною, а дії влади передбачуваними та не залежали від політичного забарвлення, адже цей процес здійснюватиметься протягом тривалого часу, тому сталість базових принципів щодо цього питання є дуже важливою. Тому за будь-яких змін до Конституції підходи до цієї делікатної сфери мають бути обережними й такими, які б не створювали проблем, й надалі не розділяли українське суспільство, а були спрямованими на об'єднання, подолання викликів, що існують і на сьогодні, на формування спільного розуміння проблем і шляхів їх розв'язання [11].

Головним питанням стратегічного компромісу Сходу та Заходу держави, формування загальноукраїнської ідентичності є знаходження спільних базових цінностей та інтересів. Такими цінностями зараз виступають мир і життя заради майбутнього. Саме вони є міцним об'єднувачим ореолом сьогодення, який має бути підкріплений чіткою державною політикою захисту й реалізації інтересів усіх громадян України, незалежно від їх соціального статусу, етнічного походження та регіону проживання. Складником цього процесу є узasadничення політики ідентичності, що передбачає розроблення адекватних сьогоденню ідейно-політичних засад національного самоствердження на ґрунті спільних національних інтересів, єдиного національно-символічного простору.

Для цього мають об'єднати свої дії і усі суб'єкти суспільних відносин – Президент, Уряд, Верховна Рада, національна еліта, політичні партії, громадські об'єднання, церкви, територіальні громади та ін. Узгодженість і координація спільних дій, мудрість, гнучкість і далекоглядність політиків національного, регіонального, місцевого рівнів управління, готовність йти на конструктивний діалог мають стати одночасно і умовою, і гарантом ефективних

стратегій соціально-економічного та гуманітарного розвитку України та її територій. Це створить сприятливе середовище для формування в поліетнічному суспільстві спільної національної (тобто надетнічної) свідомості, яка є підґрунтям української ідентичності. Тільки вибудова власної стійкої української моделі ідентичності стане реальним підґрунтям на рівноправній основі влитися в європейське культурно-політичне коло і стати дійсно європейською українською державою.

Література

1. **Суший О.В.** Культурно-символічні засади національної ідентичності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej16/txts/12SOvZNI.pdf>.
2. **Лісовський В. М.** Символізація суспільно-політичних процесів / В. М. Лісовський // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. Сер. : Політологія. – 2008. – Т. 93, Вип. 80. – С. 124-128.
3. **Васютинський В.О.** Інтеракційна психологія влади [Текст] : монографія / В. Васютинський. – К.: КСУ, 2005. – 492 с.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D1%96%D0%B4_%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%BC%D0%B0.
5. **Назаренко К.** Найбільші прапори України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nazarenko.ucoz.ua/publ/najbilshi_prapori_ukrajini/1-1-0-6.
6. **Про історію державного папору України** <http://www.istpravda.com.ua/articles/2014/01/14/140850/> Карахін Я. Прапор України <https://sites.google.com/site/simvoliuk/prapor-ukraieni>.
7. **Електронна бібліотека.** Інформаційні бюлетені ІСПП НАПН України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ispp.org.ua/bibl_6.htm.
8. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ednist.info/news/20601>.
9. **Положинський Олександр:** Я стою тут за іншу Україну [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrslowo.net/feed/interesting-facts/ludi_ta_rechi/17795.txt. https://yandex.ua/images/search?img_url=http%3A%2F%2Fst.stranamam.ru%2Fdata%2Fcache%2F2014mar%2F20%2F12%2F11506439_98703-48x48x.jpg&_id=1441372067535&p=11&nomisspell=1&text=%D0%B5%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D1%8F%20%D1%81%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B0&pos=334&rpt=simage.
10. **Фото** [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.volynnews.com/news/society/maydan-nezalezhnosti-kriz-roky-1991-2015/>. <https://www.nck.am/ru/news/2213928886381020850>. <http://gigamir.net/news/kyiv/regions/pub498335>.
11. **Степико М. Т.** Українська ідентичність: феномен і засади формування: монографія / М. Т. Степико. – К.: НІСД, 2011. – 336 с.

Стаття надійшла до редакції 29.05.2015

Прийнято до друку 07.07.2015